

Hrozí monopolizace trhu s osivy?

Udělením dvou průmyslových patentů přišla v loňském roce Evropa o další ze svých tabu. Evropský patentovací úřad totiž precedentským výrokem porušil zákaz patentovat živé organismy. Vyrazili jsme mílovými kroky ke koncentraci moci v rukou několika nadnárodních šlechtitelských firem?

Na rajče s nižším obsahem vody a brokolici s větším množstvím antikarcinogenních glukosinolatů se od loňského jara vztahují obdobná práva jako na geneticky modifikované plodiny, přestože obě plodiny vznikly biologickými postupy. Výsledek několik let trvajícího právního sporu, při kterém právníci předkládali využití velmi kontroverzního výkladu patentového práva, umožňuje nyní v Evropě de facto patentovat i odrůdy, pocházející z tradičního šlechtění. To dosud nebylo možné. Brána vedoucí k další monopolizaci evropského zemědělství se tak pootevřela opět o trochu víc.

Schvalovací proces, který Evropu pobouřil, trval v případě brokolice 16 let (žadatelem o patent byla britská společnost Plant Bioscience Limited), v případě rajčete o rok méně (žadatelem stát Izrael). Oba případy skončily až u Velkého stížnostního senátu Evropského patentovacího úřadu. Výsledek, který nakonec dopadl ve prospěch žadatelů o patent, lze zjednodušeně shrnout do téměř cimbálovského prohlášení: Zatímco biologické procesy nemohou být podle evropského práva patentovány, výsledné produkty z nich ano. Rozhodnutí jinými slovy říká, že je možné patentovat specifické znaky rostlin, nezávisle na tom, jakým způsobem k těmto vlastnostem přišly.

Kontroverzní interpretace patentového práva vyvolala vlnu překvapení a nevole napříč Evropou. Salamounský výrok Evropského patentového úřadu nadzvedl ze židlí zejména šlechtitel-

zval opětovně komisi, aby podala zprávu o vývoji a dopadech patentového práva v oblasti biotechnologie a genetického inženýrství.

Proč takový poplach? Patentové právo totiž nabízí mnohem větší pravomoci pro držitele patentu než pouhá právní ochrana odrůdy.

Patent versus chráněná odrůda

Evropská patentová úmluva výslovně zakazuje patentovat odrůdy rostlin, plemena zvířat a biologické způsoby jejich pěstování nebo chovu. Systém ochrany duševního vlastnictví šlechtitele je právně ošetřen od roku 1994 (nařízení Rady ES 2100/94 a u nás zákon 408/2000 o ochraně práv k odrůdám rostlin) a umožňuje šlechtitelům právní ochranu jak v jednotlivých státech, tak v celé Evropě. Národní odrůdová práva – u nás je kompetentním orgánem pro udělování práv k odrůdám Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský (ÚKZÚZ) – a evropská práva udělovaná Odrůdovým úřadem Společenství mohou získat pouze odrůdy, které jsou odlišné, uniformní, stálé a nové. I pokud je odrůda právně chráněná, je možné s ní dále pracovat díky tzv. úplné šlechtitelské výjimce. Ta zaručuje, že právně chráněnou odrůdu lze využívat pro výzkum a tvoření dalších odrůd. Výzkumníci mohou tedy použít jakoukoliv právně chráněnou odrůdu v rámci šlechtění bez omezení nebo závazků k vlastníkově šlechtitelských práv. Zemědělci mohou za přiměřený poplatek,

Mezinárodní projekt Healthy Minor Cereals, jehož koordinátorem je VÚRV v. v. i., se zaměřuje na komplexní výzkum minoritních plodin. Na snímku je ukázka planých odrůd Foto archiv VÚRV v. v. i.

s metodickými postupy, které vedou k vytvoření jedinečných vlastností.

Na rozdíl od šlechtitelské licence jsou zde nastaveny výraznější pravomoci pro vlastníky patentů. Bez jejich souhlasu například nelze použít rostlinu obsahující patentované geny k dalšímu šlechtění nebo vytvářet farmářské osivo z patentovaných plodin. Vyšší jsou i poplatky za jeho užívání a rozdíl je i v jejich výběru. Z množené chráněné odrůdy se platí licenční poplatek z tuny vyprodukovaného materiálu, tzn. platíte až z reálně vyšlechtěné a realizované plodiny na trhu. U patentu by se měl uzavírat smluvní vztah a platit hned na začátku šlechtitelského procesu.

Před několika lety byla proto zavedena tzv. limitovaná šlechtitelská výjimka, díky níž lze i patentované organismy používat pro šlechtitelské pokusy. Vznikne-li však z tohoto šlechtění odrůda, která bude obsahovat patentované geny, musí výzkumník uzavřít s vlastníkem patentu smlouvu a za využívání patentu pravidelně platit. Pokud se s majitelem nedohodnou, nelze takovou odrůdu uvádět na trh a šlechtitel musí tento materiál zlikvidovat, a to i přes náklady, které s vyšlechtěním měl. Ty běžně dosahují výše až několika milionů korun na odrůdu, šlechtění konvenčními metodami pak trvá minimálně 10 let, u trvalých kultur běžně 15–20 let. Českomoravská šlechtitelská a semenářská asociace, která u nás zastupuje většinu šlechtitelských organizací, upozorňuje, že v České republice je situace ještě specifičtější. Protože Česká republika limitovanou šlechtitelskou výjimku do své legislativy vůbec neimplementovala, šlechtitel u nás bez souhlasu držitele patentu plodiny obsahující patentované geny nesmí vůbec k výzkumu používat.

Odpor šlechtitelů i zemědělců

Za zachování původního stavu proto dnes bojují jak členské státy Evropské unie, včetně České republiky, tak zastřešující evropské organizace šlechtitelů i zemědělců. Mezi nejvýznamnější argumenty patří hrozba snížení dostupnosti biologického materiálu pro účely šlechtění a vý-

voj nových odrůd, snížení agrobiodiverzity a likvidace malých a středně velkých šlechtitelských společností ve prospěch monopolu nadnárodních společností.

Z vyjádření Patentového odboru Úřadu průmyslového vlastnictví vyplývá, že až do loňského rozhodnutí Velkého stížnostního senátu bylo zavedenou praxí v Evropě patentovat výhradně biotechnologické vynálezy (zejména GMO) a výsledky biologických postupů, jako je křížení nebo selekce, byly z patentování vyloučeny.

Evropská iniciativa No patents on seeds, za jejímž vznikem stojí řada nevládních organizací usilujících o zachování co nejvíce volného přístupu k rostlinnému materiálu, upozorňuje ale na to, že od 80. let bylo v Evropě uděleno už více než 180 patentů na rostlinný materiál pocházející z konvenčního šlechtění a zhruba dalších asi 1400 takových žádostí je podáno a čeká na vyřízení. Problém udělování patentů je mimo jiné v tom, že rozsah mnohých z nich je velmi široký a zahrnuje často celý potravní řetězec. V nedávné době podepsalo 65 tisíc lidí petici proti patentu, který udělil vloni Evropský patentový úřad švýcarské společnosti Syngenta na rajčata s vysokým obsahem flavonolů. Patent, který tuto charakteristiku označuje za „vynález“, se vztahuje na osiva a plody těchto rajčat, i přesto, že jde o běžné křížení divokých rajčat původem z Chile a Peru se šlechtěnými odrůdami. Je to v podstatě skryté „biopiráství“, označuje tento typ patentování François Meienberg ze švýcarské organizace Bern Declaration, která je součástí iniciativy „Země původu jsou takto okrádány o své biologické poklady“. Iniciativa uvádí, že už v roce 2010 vlastnily tři nadnárodní společnosti Monsanto, DuPont a Syngenta přes polovinu světového trhu s osivy.

Mezi zdaleka největší žadatele o evropské patenty patří Spojené státy. Jen v loňském roce jim Evropský patentový úřad schválil 14 950, z nichž 977 bylo z oblasti biotechnologií, což je také největší počet v dané oblasti. Právě na příkladu Spojených států je zřejmé, že se stoupajícím

podílem patentovaných osiv se zvyšuje monopolizace trhu s osivy, výrazně klesá diverzita užívaných odrůd a současně stoupá cena osiv.

Na tom, že průlomové rozhodnutí Evropského patentového úřadu může mít negativní dopad na produkci potravin a oslabení inovací a šlechtění rostlin, se shodl Evropský parlament i většina členských zemí. Nizozemsko, které v současné době končí své evropské předsednictví, opakovaně upozorňuje na to, že pouze neomezený přístup k biologickému materiálu může podpořit rozvoj evropského šlechtitelského sektoru a zvýšit konkurenceschopnost Evropy. Obdobný oficiální názor zastává také Česká republika. Za silný impuls směrem k posilování nadnárodních osivářských firem považuje

ochranu nových odrůd z roku 1991 za nejlépe odpovídající potřebám šlechtitelů i uživatelů jejich odrůd, a upozorňuje na to, že revize směrnice 98/44/ES by měla jednoznačně definovat rozsah uplatnitelnosti patentové ochrany biologického materiálu v sektoru šlechtění rostlin.

Revizi ožehavé směrnice požaduje také IFOAM EU, zastřešující organizace pro ekologické zemědělce. V tiskové zprávě z minulého měsíce varuje, že patentování osiv může zásadním způsobem blokovat volný oběh genetických zdrojů. Zejména ekologičtí a drobní zemědělci jsou obzvláště ohroženi omezením přístupu k rozmanitému biologickému materiálu, který bezpodmínečně potřebují pro svůj typ hospodaření.

I přes množství skandálů v posledních letech a výzev ze strany občanské i odborné společnosti odmítá komise opakovaně směrnici 1998/44 otevřít. I přes to, že jasnou žádost o objasnění oblasti její působnosti a výkladu přednesl naposledy Evropský parlament ve svém usnesení ze 17. 12. 2015.

Situaci není radno podceňovat. Salámová metoda schvalování či oddalování dílčích právních předpisů může v budoucnu vyústit v upevnění monopolních pozic několika nadnárodních společností s přímým dopadem jak na produkci evropských potravin, tak na omezení spotřebitelských práv. Pasivní postoj Evropské komise k řešení patentových práv, opětovné odkládání rozhodnutí, zda mají být nové biotechnologické metody šlech-

Šlechtitel Hans Gahleitner ze šlechtitelské stanice Ebnerhof v Rakousku, která vlastní unikátní parcelu osetou 374 kmeny špaldy Foto archiv ČTPEZ

ské a osivářské společnosti. Těm v případě, že by se patentování biologického materiálu získaného konvenčními postupy šlechtění v Evropě rozšířilo, hrozí výrazné podrobení výzkumu, menším lokálním společnostem ztráta konkurenceschopnosti a případná likvidace.

Nespokojenost nevládních organizací a výzkumníků ke konci loňského roku vyústila v nesouhlasné prohlášení Evropského parlamentu. Ten se proti interpretaci Evropského patentového úřadu ostře ohradil a vyzval komisi k okamžitému zpřísnění stávajících pravidel pro výklad patentového práva tak, aby k takové situaci v budoucnu již nemohlo docházet. Současně vy-

placený držitel šlechtitelských práv, právně chráněnou odrůdu množít (tzv. farmářské osivo) a využívat pro vlastní potřebu bez souhlasu držitele šlechtitelských práv. To hraje významnou roli zejména ve finančním zprístupňování nových, kvalitních odrůd pěstitelům.

Jiná je situace u patentů. Právní předpisy o patentech biologických materiálů mají kořeny v USA. V Evropě je patentové právo těchto materiálů ošetřeno směrnicí 98/44/ES. O právní ochraně biotechnologických vynálezů. Hlavní rozdíl v celkem složité legislativě spočívá v tom, že patentové právo nepracuje s odrůdami, ale s geny, respektive s jejich sekvencemi, případně

Ozimý ječmen Stupický dvouřadý – ukázkové parcely historických a regionálních odrůd obilnin z Genové banky VÚRV v. v. i. na výstavě Naše pole v Nabočanech Foto archiv ČTPEZ

loňské rozhodnutí také Evropská semenářská asociace (European Seed Association, ESA). Přímou u nás proti patentování plodin z konvenčního šlechtění vystupuje Českomoravská šlechtitelská a semenářská asociace, která svá stanoviska uplatňuje právě přes Evropskou semenářskou asociaci. Upozorňuje, že rozšíření patentovaného rostlinného materiálu povede k posílení monopolního postavení nadnárodních šlechtitelských firem, snížení biodiverzity rostlinných druhů i následně i k navýšení cen za osivo. Stejně zaměřuje se k problému stávkou i ÚKZÚZ, který považuje systém ochrany práv k odrůdám podle Mezinárodní konvence pro

tění rostlin označovány jako GMO nebo používány bez příslušného schvalovacího procesu, společně s nepřehledným vyjednáváním o Transatlantické obchodní a investiční smlouvě mezi EU a USA, ve které kapitola o duševním vlastnictví a paten-tech hraje významnou roli – to vše může mít negativní dopad na rozvoj zemědělství i existenci malých zemědělských podniků v Evropě.

Kateřina Čapounová
Česká technologická platforma pro ekologické zemědělství

